

Xorxe Luis Borxes

Qərb xalqlarının tarixində ən mühüm hadisə Şərqi kəşf edilməsidir. Əslində, buna Şərqdə yerləşən fars dövlətinin yunan tarixində rolunun şəkildə dərk edilməsi demək daha doğru olar. Bundan başqa, (nəhəng, sabit, durğun, möhtəşəm) Şərqi dərk edilməsində digər mühüm məqamlar da var, onlardan bir neçəsini qeyd edəcəm. Məncə, uşaqlıqdan bəri çox sevdiyim mövzuya müraciət etməkdə haqlıyam. Yəni "Min bir gecə kitabı"na və ya ingilislərində oxuduğum kimi "The Arabian Nights"a (Ərəb gecələri - X.N.). Onun bu cür adlanması da əsrarəngiz təsir bağışlayır, amma "Min bir gecə" qədər gözəl deyil.

Mən Herodotun doqquz kitabını yada salmaq istədim, onlarda uzaq Misirin kəşfi təsvir edilib. Mən "uzaq" deyirəm, çünki həmin dövərdə məkan zamanla ölçülürdü, səyahətlər isə təhlükəli idi. Yunanlar üçün Misir dünyası nəhəng ölçülü və sirli idi.

Sonra "Şərq" və "Qərb" sözlərini nəzərdən keçirək - onlara təyinat vermək mümkündürmü, onlar real bir şeylərdirmi? Avqustin Blajenninin (Avqustin Avrelius, 354-430. Qərb Xristianlığının böyük ilahiyatçılarından və filosoflarından biri, Xristian kilsəsinin müqəddəs atası - X.N.) zaman haqqında dediklərini onlara aid etmək olar: "Zaman nədir? Bu sual mənəndən soruşulduğu vaxt cavabı bilirməm, soruşulduqda isə bilmirəm". Onların anlayışı ilə barışmağa çalışaq.

İskəndərin mübarizələrinə, müharibələrinə müraciət edək - Fars diyarının fəth etmiş, Hindistanı əldə etməyə müvəffəq olmuş və güman edildiyinə görə Vavilonda vəfat etmiş İskəndər. Şərqlə bu ilk toqquşma İskəndərə o qədər güclü təsir göstərmişdi ki, o, farslara müraciət etmişdi. Farslar onu - həтта yuxuda belə qılıncdan və "İliada"dən ayrılmayan İskəndəri öz tarixlərinin bir hissəsi hesab edirlər. Biz irəlidə ona qayıdacağıq, amma indi ki, adı çəkildi, bir əfsanəni yada salmaq istədim, düşünürəm ki, sizə maraqlı olacaq.

İskəndər otuz üç yaşında Vavilonda vəfat etmir. O, qoşunu tərkdən sonra səhra və meşələrdə azir. Nəhayət gözüne işıq görünür, bu isə heç demə tonqal imiş. Tonqalın ətrafını sarı bənizli, çəpgöz döyüşçülər əhatə etmişdi. Onlar İskəndəri tanımasalar da, bu yad adamı qəbul edirlər. Həmin, əsgər hesab edilən şəxs tamamilə naməlum diyarda döyüşür. O, əsgərdir, müharibənin səbəblərinin ona dəxli yoxdur və o, hər zaman həyatla vıdalaşmağa hazırdır. İllər ötür, çox şey onun yaddaşından silinir. Qoşuna pul ödəniləcək gün ona verilən pullardan biri diqqətini cəlb edir. Pulu ovcunda saxlayır və deyir: "Sən qocasan, bax bu isə Makedoniyalı İskəndər olduğum zaman Arbel yaxınlığındakı qələbənin şərəfinə zərb edilməsini əmr etdiyim pullardan biridir". Keçmiş cəmi bircə anlıq ona geri qayıdır, sonra isə o, yenidən monqol və ya çin muzdlu əsgərinə çevrilir.

Bu, yadda saxladığım uydurma əhvalat ingilislər şairi Robert Qreyvzə məxsusdur. Şərq və Qərb üzərində hakimiyyət İskəndərə əvvəlcədən əyan olmuşdu. İslam ölkələrində o, Qoşabunuzu İskəndər adıyla məşhurdur, həmin qoşa buyuz isə Şərq və Qərbə işarədir.

Nümunə üçün Şərq və Qərb arasındakı uzunmüddətli olduğu qədər həm də faciəli hesab edilən dialoqa müraciət edək. Uzaq ölkədə hazırlanan ipəyi əlini toxunduraraq yoxlayan Gənc Vergilini xatırlayaq. Bu, Çin ölkəsidir, onun uzaqda Şərqi ən ucqar sərhədlərində olduğu məlumdur, məhriban sakini isə say etibarını ilə həddən artıq çoxdur. Vergili "Georgiklər"də (Vergilinin didaktik poeması -

X.N.) ona tanış olmayan ehramların, imperatorların, çayların, körpülərin, göllərin təsvir edildiyi həmin tikişsiz ipəyi yada salır.

Şərqi digər kəşfi Plininin (Böyük Plini, e.23-79. Qədim roma yazıçısı və filosofu - X.N.) "Həqiqi tarix" möhtəşəm kitabıdır. Orada çinlilərdən bəhs edilir, Baktriya, Fars diyarı xatırlanır, Hindistandan, şah Pordan danışılır. Yuvenalin qırx il bundan əvvəl oxuduğum bir şeiri var, o, bir anda yaddaşında təzələnilir. Yuvenal uzaqlaşan yeri təyin etmək üçün deyir: "ultra Auroram et Gangem", yəni "şəfqin və Qanqın arxasınca". Bu, kəlmələrdə Şərq bizim üçün ümumiləşib. Nə bilmək olar, Yuvenal da bunu bizim kimi duyubmu? Düşünürəm ki, bəli. Şərq həmişə Qərb insanı üçün cəlbədicə olmuşdur.

Tarixin gedişini izləyərkən bizə qərübə hədiyyə bəxş edilir: Harun Ər-Rəşid - Saleh Harun silahdaşı Böyük Karla fil göndərir. Ola bilər ki, Bağdaddan Fransaya fil göndərmək olmaz, amma bu, mühüm deyil. Bu filə inanmaq çətin olmamalıdır. Fil bədhəybətdir... O, franklara və Böyük Karla olduqca qərübə görünməli idi (Böyük Karla "Roland haqqında nəğmə"ni oxuya bilməməsinə düşünmək kədərlidir, çünki o, alman ləhcəsində danışdı).

Fil Karla hədiyyə olaraq göndərilmişdi, "elefant" "fil" sözü də bizi Rolandın fil sümüyündən olan şeypuru - Olifan çaldığını yada salmağa məcbur edir. Şeypurun bu cür adlanmasının səbəbi onun fil dişindən hazırlan-

"Min bir gecə" kitabının ilk dəfə tərcümə edildiyi zamana qayıdaq. Bu, bütün Avropa mədəniyyəti üçün olduqca mühüm hadisədir. 1754-cü ildə Fransa nəhəng əsrin Fransası idi. Burada ədəbi qanunları Bualo (Nikola Bualo, 1636-1711. Fransız şairi, təhqidçi, nəzəriyyəçi - X.N.) dikte edirdi. O, 1711-ci ildə vəfat etdiyi zaman bütün ritorikasının şərq axınının qorxusu qarşısında qalmasından şübhələnmirdi belə. Bualonun qayda və qadagaları ilə zəngin ritorikasını, düşünce kultunu, Fenelonun dediyi "Ruhun təzahürləri arasında ən nadir görüləni düşüncədir" kəlamını yada salaq. Amma Bualo düşüncəni poeziyanın əsasına çevirmək istəyirdi.

Biz kastil dili adlanan gözəl latın ləhcəsi ilə danışırıq, elə bu da Qərbin Şərqə nostalgiyasının, bağlılığın, bəzən hərbi düşüncənin təzahürüdür, axı Amerika Hindistanı fəth etmək cəhdi sayəsində kəşf edilmişdi. Biz Montesuma xalqını, Atauluları, Katrielləri Hindistana gəlib çıxdıqlarını zənn edən ispanların yalnızı nəticəsində səhənə hind xalqı adlandırırıq. Bugünkü müəhazirə də Şərqlə Qərb arasındakı dialoqun bir hissəsidir.

"Qərb" sözünün mənşəyi məlumdur və indi bunu araşdırmağın mənası yoxdur. Bizim mədəniyyətin əsasının Yunanıstandan (Roma ellinizmin davamıdır) və şərq ölkəsi İsraildən qaynaqlandığı hesab olunur. Onlar bizim qərb mədəniyyəti adlandırdığımız anlayışı yaradıblar. Şərqi kəşfi barədə danışar-

Oriental sözü iki mənəlidir: şərq ölkələrinin şərq yaqutu və qızılı rəngli şəfəq, Məhşərdə ilk səhərin qızılı rəngi.

Şərq nədir? Onu coğrafi cəhətdən təyin etmək üçün biz olduqca maraqlı təzahürlə rastlaşırıq: Şərqi bir hissəsi Qərbdir, yunanlar və romalılar üçün Qərb hesab etdikləri isə (məsələn, Şimali Afrika) Şərqi. Əlbəttə ki, Şərq həm də Misirdir, İsrail torpağıdır, Kiçik Asiya, Baktriya, Fars diyarı, Hindistandır. Bütün bu ölkələr nə qədər geniş əraziyə malik olsalar belə, aralarında ortaq cəhətlər o qədər azdır. Eynilə Tatarıstan, Çin, Yaponiya da bizim üçün Şərqi. Düşünürəm ki, Şərq haqqında danışarkən biz hər şeydən əvvəl İslam Şərqi nəzərdə tuturuq, coğrafi cəhətdən isə Hindistanın şimalını.

"Min bir gecə" kitabından əldə edilən ilk təəssürat budur. Burada Şərqi hiss etmək mümkündür, biz bunu İsraildə duya bilərik, amma Qranada və ya Kordovada duyuruq. Mən orada Şərqi varlığını hiss etsəm belə, onu təyin edə bilmirəm, bu cür şəxsi duyğuları təyin etməyin gərəkliliyini olub-olmadığını haqqında isə heç bir mülahizə yoxdur. Bu sözün yaranan assosiasiyaları "Min bir gecə" kitabına borclu yox. O, bizim ağılımıza gələn ilk fikirdir, biz hələ ondan sonra Marko Polo, İohan ata (orta əsrlər avropa əfsanələrinin qəhrəmanı, Şərqdə xristianların mifik şahlığına banisi - X.N.), qızıl balıqlar olan qum çayları haqqında xatırlayıırıq. İlk növbədə isə biz

Min bir gecə

"Yeddi gecə" kitabından

ması idi. İndi ki, biz etimologiya haqqında danışmağa başladığımız, şahmatdakı filii bildirən ispan sözü "alfil" in ərəb dilində "fil" demək olduğunu, həm də marfil - fil sümüyü sözü ilə eyniköklü olmasını yada salmaq olar. Şərqə məxsus şahmat fiqurları arasında mənə üzərində adam əyləmiş, başında qülləsi olan fil görmək nəzərə alub. Qeyd edim ki, qülləyə görə bənzərlik olsa belə bu, top yox, fildir, yeni alfili.

Döyüşçülər səlib yürüşlərindən müxtəlif hekayələrlə geri qayıdırdılar, məsələn, şirlər haqqındakı xatirələrlə. Biz Riçard the Lion-Hearted - Riçard şir ürəyi adlı məşhur səlibçini tanıyıırıq. Gerbə həkk olunmuş şir şərq heyvanıdır. Siyahı sonsuz ola bilməz, amma Marko Polonu, onun "Şərqi kəşfi" kitabını (kitab uzun müddət ən böyük kəşf hesab edilmişdir) - genuyalıların venesiyalıları üzərində qələbə qazandıqları mübarizədən sonra yoldaşına nəticə etibarilə dikte etdiyi həmin kitabı da yada salaq. Kitabda Şərq tarixindən və sonralar Kolricin məşhur poemasında peyda olan Xubilay xandan bəhs edilir. (Xubilay xan - 1215-1294. Monqol imperiyasının beşinci xaqanı və Yuan sülaləsinin banisi - X.N.)

XV əsrdə İskəndəriyyədə - Qoşabunuzu İskəndərin şəhərində silsilə nağıllar toplanmışdır. Təxmin etdiyiniz kimi bu nağılların qərübə tarixçəsi var. Əvvəlcə onlar Hindistanda, sonra Fars diyarında, sonra Kiçik Asiyada və nəhayət Qahirədə artıq ərəb dilində vərəq üzərinə köçürülmüş şəkildə bir yerə toplanmışdı. Bu, məhz "Min bir gecə nağılları kitabı" idi.

Mən ad üzərində dayanmaq istəyirəm. O, mənim nəzərimdə dünyadakı ən gözəl addır, mənim artıq qeyd etdiyim "Zamanla təcrübə" qədər gözəldir, həm də onlar olduqca bənzərdir.

1754-cü ildə fransız şərqşünası Antuan Qallan tərəfindən Avropa dilinə tərcümə olunmuş ilk altı cildlik nəşr edildi. Romantizm cərəyanı zamanı Şərq bütünlüklə Avropa düşüncəsinə daxil oldu. Burada iki nəhəng adı xatırlamaq kifayətdir - şəxsiyyəti əsərlərini üstələyən Bayron və bütün hallarda nəhəngliyini qoruyub saxlayan Hüqo. Yeni tərcümələr meydana çıxır, bununla da Şərq yenidən kəşf edilir. Bu proses 1890-cı illərə qədər davam edir. Ən böyük rol isə Kiplinq oynayır: "Kim Şərqi harayını eşitsə, həmin harayı əbədi yadda saxlayır".

kən əbədi ixtira olan müqəddəs yazını xatırlamaq lazımdır. Təsir qarşılıqlıdır, çünki Qərb də Şərqə təsir edir. Fransız yazıçısının "Avropanın çinlilər tərəfindən kəşfi" adlı kitabı mövcuddur və bu kəşf də mütləq baş verməli olan real hadisədir.

Şərq Günəşin doğduğu yerdir. Alman dilində Şərqi tərənümü üçün sizə də ərz etmək istədiyim gözəl bir ad mövcuddur: "Morgentland" - "səhər yeri". Qərbin təsviri "Abendland" - "axşam yeri"dir. Şpenqlerin "Der Untergang des Abendlandes", yəni "Axşam yerinə geri dönüş" və ya daha nəsvəri tərcümə edilərsə, "Avropanın qurubunu" kitabı çoxuna tanışdır. Düşünürəm ki, "oriente" (şərq) kimi gözəl sözün ilk hecasının "oro" (qızıl) sözündən ibarət olması xoşbəxt təsadüfdür. "Orient" sözündə biz "oro" sözünün hiss edirik, çünki sübh zamanı səma qızılı rəngə yanır. Mən Dantenin sizə məlum olan "Dolce color d'orientale zaffiro" - "Şərq yaqutunun ürəkəcan rəngi" misrasını yenidən xatırlamaq istəyirəm.

İslam haqqında düşünürük.

Əvvəlcə kitabın tarixini, sonra tərcümələrini nəzərdən keçirək. Kitabın mənşəyi aydın deyil. Yadıma uğursuz şəkildə qotik adlandırılan, çoxsaylı nəsilərin eməyi nəticəsində ərsəyə gələn kilsələr düşür. Amma əsaslı fərq var: sənətkarlar, kilsə inşaatçıları nə iş gördüklərini yaxşı başa düşürdülər. "Min bir gecə" isə əksinə sirli şəkildə yaranır. Bu - ən məşhur, mənə məlum olduğu qədər Qərbdə Şərqi daha artıq dəyər verilən kitabın yaranmasında iştirak etdiyinə dair şübhə duymayan minlərlə müəllifin əsəridir.

"Min bir gecə" kitabının iki ən məşhur tərcüməsinin müəllifləri Leyn və Bertonun heyranlıqla sitat gətirdikləri şərqşünas baron Hammer Purqştalın maraqlı qeydini nəzərinizə çatdırıram. O, gecə nağılları adı almış, peşəsi gecələr nağıl danışmaq olan şəxslərdən bəhs edir. O, gecə hekayələri adı altında yuxusuzluq yaratmaq məqsədilə insanları toplamaq adətini ilk dəfə düşüncəni şəxsən Makedoniyalı İskəndər olması barədə qədim fars mətnini misal götürür. Çox güman ki, bunlar nağıllar idi. Düşünürəm ki, nağılların gözəlliyi nəsihətvari olmalarında deyil. Ezopu, eləcə də digər induz nağıllarını heyvanları insan şəklinde, onların komediya və faciələri ilə təsvir etmək imkanının olması cəlb edirdi. Nəsihət sonda əlavə edilirdi, ən əsas isə onda idi ki, canavar quzu ilə, öküz uzunqulaqla ya da şir bülbüllə söhbət edirdi.

Makedoniyalı İskəndər bu adsız nağılları dinləyirdi. Bu cür peşə uzun müddət mövcud olmuşdur. Leyn "Müasir misirillərin adət və ənənələri" kitabında qeyd edir ki, 1850-ci ilə qədər Qahirədə nağıllar geniş yayılmışdır. Onların sayı əlliye qədər idi və əsasən də "Min bir gecə"dən hekayələr nəql edirdilər.

Berton və ispancaya gözəl tərcümənin müəllifi Kansinos-Assensin gümanına görə hekayələrin Hindistanda yaranan bir qismi Fars diyarına gedib çıxır, Fars diyarında onlar dəyişilir, zənginləşdirilir və ərəbləşdirilir, nəhayət isə Misirə qədər yayılır. Bu, XV əsrdə baş verir. İlk kitab məhz o zaman tərtib edilir, ardınca digəri - fars dilində olan "Hazar əfsanə" - "Min nağıl" adlanan variant meydana gəlir.

Əvvəli səhifə 14-də

Nağılların sayının əvvəlcə min, daha sonra min bir olmasının səbəbi nədir? Düşünürəm ki, burada iki səbəb var. Onlardan biri cüt rəqəmlərin bədbəxtlik gətirdiyi düşüncəsini özündə daşıyan mövhumatdır (bu kimi hallarda mövhumat böyük önəm kəsb edir). Tək rəqəm axtarmağa başladılar və uğurlu şəkildə "bir"i əlavə etdilər. Əgər toplu doqquz yüz doxsan doqquz gecədən ibarət olsaydı biz bir gecənin çatmadığını düşünürdik. Bu cür isə əksinə hiss edirik ki, bizə ucu-bucağı olmayan nəsnə bəxş edilir, hələ bir gecə də əlavə edilməmişdir. Mətni oxuyaraq tərcümə edən fransız şərqşünas Qallandır. Biz mətnin, həmin mətnə isə Şərqi təsvirini görürük. Mətnə Şərq var, çünki biz oxuduqca özümüzlə uzaq diyarda hiss edirik.

Tarixi silsilənin varlığı hər kəsə məlumdur, amma ondan əvvəl şərq araşdırmaları mövcuddur. Fars ədəbiyyatı və ya hind fəlsəfəsinin tarixi yoxdur, çin ədəbiyyatının tarixi də yoxdur, çünki bu xalq üçün hadisələrin axışı maraqlı deyil. Ədəbiyyatın və poeziyanın əbədi olduğu hesab edilir. Mən düşünürəm ki, mahiyyətə onlar haqlıdır. Mənə belə gəlir ki, "Min bir gecə" adı (və ya Bertonnun üstünlük verdiyi kimi "Book of the Thousand nights and a night" - "Min bir gecə kitabı") bu gün səhər icad edilmiş olsaydı, möhtəşəm olardı. Əgər biz bu işi indi həyata keçirmiş olsaydıq, adın əsrarəngiz olmasına səbəb təkə gözəl olması deyil (gözəl, yeni məsələ, Luqonesin "Bağda alaqranlıq" əsəri kimi), həm də kitabı oxumaq istəyi yaratmasıdır.

İnsan "Min bir gecə"nin içərisində itibatmaq istəyir, o bilir ki, bu kitaba köklənərək öz zavallı taleyini unuda, tam şəkildə arxetip-nümunələrlə (arxetip - folklor və ədəbi əsərlərdə tez-tez təkrarlanan obrazlar, süjetlər, motivlər - X.N) zəngin, eyni zamanda individualılıqla dolu dünyaya qədəm basa bilər.

"Min bir gecə" adında kitabın sonsuz olduğuna işarə edən oxuduqca mühüm əlamətlər yer alıb. Görünür, sonsuzluq haqqındakı fikir gerçəkdir, ərəblər deyir ki, "Min bir gecə"ni heç kim axıra qədər oxuya bilməz.

Mənim evimdə Bertonnun tərcüməsində on yeddi cildlik var. Bilirəm ki, heç vaxt onların hamısını oxuya bilməyəcəm, amma onlarda məni gözəlleyen gecələrin yer aldığı; həyatın bədbəxtlik içərisində keçə biləcəyini, amma onda Şərqi "Min bir gecə"sinin əbədiyyət həqiqətinin birləşdiyi on yeddi cildliyini bilərəm.

Mövcud olmayan, həqiqi olmayan Şərqi necə tanımaq olar? Mən "Şərq" və "Qərb" anlayışlarının ümumiləşdirmə olduğunu, eyni zamanda heç kəsin özünü şərqli olaraq hiss etmədiyini qeyd etmişdim. Mən belə hesab edirəm ki, insan özünün fars, indus, malayziyalı hiss edə bilər, amma şərqli əsla. Bu, heç kimin özünü latin amerikalı hiss etməsinə bənzəyir: biz özümüzlə ancaq argentinalı, uruqvaylı kimi hiss edirik. Buna baxmayaraq, belə bir anlayış mövcuddur. Bəs kitab nədən bəhs edir? Hadisələr hər şeydən əvvəl ifratlıq dünyasında personajların ya olduqca xoşbəxt və ya olduqca bədbəxt, olduqca zəngin və ya olduqca yoxsul olması ideyası üzərində, etdikləri əməllərin izahını vermək məcburiyyəti olmayan, necə deyirlər, Tanrıları kimi məsuliyyətsiz padşahların dünyasında qurulub.

Bundan başqa xəzinə ideyasına üz tutmaq. Hər bir yoxsul onu tapa bilər. Ovsun ideyası da olduqca vacibdir. Ovsun nədir? Ovsun fərqli səpgidə yaranan səbəbdir. Belə düşünək ki, bizə məlum olan səbəb əlaqəsindən başqa digəri də mövcuddur. Bu əlaqə təsadüfdən, üzükdən, çıraqdən asılı ola bilər. Biz üzüyü və ya çırağı itirsək, cin peyda olacaq. Cin - kölədir, eyni zamanda isə bizim iradəmizlə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, hər şeyə qadırdır. O, hər an peyda ola bilər.

Balıqçı və cin haqqındakı hekayəni yada salmaq. Balıqçının dörd uşağı var, özü isə yoxsuldu. O, hər səhər torunu dənizə atır. Nəməlum, adını bilmədiyimiz dəniz bizi anlaşılmaz dünyaya aparır. Balıqçının işi dənizə yaxınlaşmaq toru atmaqdır. Bir dəfə səhər onu atır, üç dəfə çəkir: ölü uzunqulaq, tısağa bəllələri, lazımsız əşyalar çıxarır. O, toru yenidən atır (hər dəfə də şeir deyir), tor olduqca ağırlaşır. Balıqçı düşünür ki, onun içi balıqla doludur, lakin çıxardığı ancaq Süleymanın möhürü həkk olunmuş, sarı misdən düzəldilmiş səhəng olur. Balıqçı səhəngi götürdükdə onun içərisindən qatı duman qalxır. Balıqçı səhəngi satmaq barədə düşünür, bu arada isə duman səmaya çatır və qatlaşıaraq cinə çevrilir.

Cinlər kimdir? Bu varlıqlar Adəmdən əvvəl yaranmışlar, onlar nəhəng olmalarına baxmayaraq, insana tabedirlər. Müsəlmanlar hesab edir ki, bütün məkanlar cinlərlə doludur, onlar gözə görünmür və hər yerdə mövcuddurlar.

Cin deyir: "Allaha və onun peyğəmbəri Süleymana salam olsun!". Balıqçı cindən soruşur ki, o niyə çoxdan vəfat etmiş Süleymanın adını çəkir, indi Allahın peyğəmbəri Məhəmməddir. Bir də onun nə üçün səhəngə salındığını xəbər alır. O, cavab verir ki, Süleymanın əleyhinə çıxmış cinlərdən biridir, Süleyman isə buna görə onu səhəngə salmış, möhür vuraraq dənizin dibinə atmışdır. Dörd yüz il keçir və cin dünyanın bütün qızılını onu azad edən şəxsə verəcəyinə and içir. Amma azadlıq gəlib çıxmırdı. Növbəti andı onu azad edəcək şəxsə heyvanların və quşların dilini öyrədəcəyi barədə olur. Əsrlər ötür, vədlər çoxalırdı. Nəhayət o, xilaskarını öldürəcəyinə dair and içir. "Andı yerinə yetirməyin vaxtı gəldi. Ölümə hazırlaş, mənim xilaskarım!". Bu qəzəb qəribə şəkildə cini insana bənzədir, özü də cazibədar insana.

Qorxuya düşmüş balıqçı Özünlü elə aparır ki, guya nağıla inanmır və soruşur: "sən başı səmaya, ayaqları yerə toxunan canlı bu qədər kiçik ölçülü qaba necə sığmışsan?"

Cin cavab verir: "İnamsız insan! İndi əmin olarsan". O, kiçilir və səhəngin içində gizlənir, balıqçı isə səhəngin ağzını bağlayır

nim dəyişikliklər barədə qeyd etməyimin səbəbi Qallan tərəfindən nəşr edilən ilk mətnin olduqca sadə olmasıdır və görünür bu, daha cəlbədidir, oxucunu yormur. Kapitan Bertonnun da qeyd etdiyi kimi, birinci mətn olsaydı sonrakı variantların yaranması da mümkündür olmaqcaqdı.

Qallan ilk cildi 1754-cü ildə yayımlamışdır. Kitab rahatlıq yaratsa da, XIV Lüdovikin uzaqgörən Fransasını ovsunlamağı bacarmışdır. Romantizm barədə danışılan zaman daha əvvəlki dövrü nəzərdə tuturlar. Biz romantik cərəyanın öz başlanğıcını kiminsə Normandiyada və ya Parisdə "Min bir gecə"ni oxuduğu zamandan götürdüyünü deyə bilərik. O, Bualonun təlimatları dünyasından qoparaq romantik azadlıq aləminə daxil olmuşdur.

Sonra fransız Lesajın hiyləgər romanının kəşfi, 1750-ci ildə Persi tərəfindən şotland və ingilis balladalarının nəşri kimi hadisələr baş verir. 1798-ci ildə isə Marko Polonun himayədarı xan Xubilay yuxuda görmüş Kolricin yaradıcılığı ilə İngiltərədə romantizm dövrü başlayır. Biz burada dünyanın nə qədər qeyri-adi, hadisələrin isə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu görürük.

Sonra digər tərcümələr meydana çıxdı. Leynin tərcüməsi müsəlmanların ensiklopediyası ilə "təchiz edilmişdir". Bertonnun antropoloji və ədəbsiz tərcüməsi XIV əsr ləksikası ilə, arxaizm və neologizmlərlə zəngin, gözəl-

nin nağılıdır. O, Çinə gələn Məğribli ovsunçudan bəhs edir, səfərinin səbəbi sehrli çırağı tapa biləcək yeganə şəxsin orada yaşadığından xəbərdir olmalıdır. Qallan bizə deyir ki, ovsunçu münəccimdir və ulduzlar ona gəncin axtarışı üçün Çinə getməyi hökm edir. Möhtəşəm yaradıcı hafizəsi olan De Kuinsi bunu tamam başqa tərzdə xatırlayır. Onun versiyasına görə ovsunçu qulağını yerə dayayıb insanların saysız-hesabsız addım səslerini eşidir. Bu addımlar arasında o, çırağı axtarıb tapacaq oğlanın addım səslerini müəyyən edəcəkdir. De Kuinsi deyir ki, bu onu dünyanın uyğunluqla, sehrli güzlüklə dolu olması, kiçik hadisələrin özündə böyük işarələr gəzdirməsi düşüncəsinə gətirdi. Məğribli ovsunçunun qulağını torpağa dayaraq Ələddinin addımlarını müəyyən etməsi heç bir mətnə yoxdur. De Kuinsinin danışdığı bu fikir uydurmadır. "Min bir gecə"nin əbədi yolu davam edir. De Kuinsi XIX əsrin əvvəli və ya XVIII əsrin sonunu özünəməxsus şəkildə yada salır. "Gecələr" davamlı olaraq yeni tərcüməçilər meydana çıxarır, hər bir tərcüməçi isə öz variantını ortaya qoyur. Biz "Min bir gecə" adı altında çox sayda kitab barədə danışa bilərik. Bunlara Qallan və Madrüsün fransız dilində olan iki kitabını, Bertonnun, Leyn və Peynin müəllifliyi ilə ingilis dilində üç kitabını, Henning, Littman və Vaylemin alman dilində qələmə aldıqları üç kitabı, Kansinos Assensin müəllifliyi ilə ispan dil-

Min bir gecə

"Yeddi gecə" kitabından

və cini hədələyir.

Tarix davam edir, indi isə qəhrəman balıqçı yox, padşah, sonra Qara adaların hökmdarındır, yekunda isə "Min bir gecə" üçün xarakterik olan hadisə baş verir - süjet xətləri əlaqələndir. Burada çin kürelərini və ya rus "matroşka"larını xatırlamaq olar. "Don Kixot"da biz buna bənzər hadisəyə rast gəlirik, amma "Min bir gecə"dəki səviyyədə deyil. Bundan başqa, bütün əsər sizə məlum olan əsas hadisənin çərçivəsinə sığmışdır. Bu, arvadı xəyanət edən, xəyanətəndən qaçmaq üçün hər gecə yeni qadına sahib olmaq, ertəsi səhər isə onu öldürmək qərarına gələn sultanın hekayəsidir. Bu vəziyyət Şehrizad sultanı yekunlaşmayan hekayələrlə dayandıraraq digərlərini xilas etmək qərarına gələnə qədər davam edir. Min bir gecə bu cür keçir və bir gün o, sultana oğlunu göstərir.

Hekayə içində hekayə yüngül bağcıclənmə ilə müşayiət olunan qəribə sonsuzluq hissini yaradır. Çox sonralar yazan müəlliflər də buna bənzər effektlər əldə ediblər. Luis Kerrolun "Alisa" və ya yuxu daxilində yuxunun çoxalaraq şəxsləndiyi "Silvi və Bruno" romanı bu qəbildəndir.

Yuxuların mövzusu "Min bir gecə"də sevilenlərdən biridir. Məsələn, iki yuxugörənin əsrarəngiz hekayəsi. Hansısa Qahirə sakini bir dəfə yuxuda ona İsfahana gedərək xəzinə tapmaq əmr edən səs eşidir. O, uzun və təhlükəli səyahətə çıxır, İsfahanda yağın halda dincəlmək üçün məscidin həyətinə əyləşir. Onun heç ağlına da gəlməzdi ki, oğruların arasına düşüb. Onların hamısını nəzarət altına götürürlər və qazi onu bu səhərə gətirən səbəbin nə olduğunu soruşur. Misirli danışır. Qazi var gücü ilə qəhəqəhə çəkib deyir: "Ay düşüncəsiz sadələvh! Mən üç dəfə yuxuda Qahirədə bağında qum saati, bulaq və əncir ağacı olan ev görmüşəm, bulağın yaxınlığında isə xəzinə basdırılıb. Mən bu yalana bir dəfə də inanmadım. Bu pulu götür, get, bir də İsfahana gəlmə. O, Qahirəyə geri qayıdır: qazinin yuxusunda o, öz evini tanıyırdı. O, bulağın yaxınlığında qazmağa başlayır və xəzinəni tapır".

"Min bir gecə"də Qərbın əks-sədası eşidilir. Biz burada Odisseyin macərası ilə rastlaşırıq, amma Odissey Dənizçi-Sindibad adlanır. Bəzi macəralar olduqca oxşardır. "Min bir gecə" nəsilərin əməyi nəticəsində ərsəyə gəlmişdir, bu insanlar bitib-tükənməyən, bir çox dəyişikliklərə məruz qalan kitabı bizə miras qoymuş xeyrixahlarımızdır. Mə-

likdən məhrum olmayan, amma bəzən oxunuş üçün çətin hesab edilən ingilis dilində qələmə alınmışdır. Sonra doktor Mardryusun hər bir mənada azad versiyası və Littmanın alman dilinə orijinalı hər bəhər qorusa da, cazibədən məhrum tərcüməsi peyda olur. İndi xoşbəxtlikdən bizdə, mənim müəllimim Rafael Kansinos-Assensin yaratdığı ispan variantı da var. Kitab Meksikada çap edilib, yəqin ki, bu tərcümə ən yaxşısidir, çünki burada həm də çox saylı şərhlər də mövcuddur. "Min bir gecə"nin ən məşhur nağılı orijinal variantlarda tapılmayıb. Bu, "Ələddin və sehrli çıraq"dır. Nağıl Qallanın toplusunda var, Bertonnun isə onu uğursuzcasına ərəb və fars mətnlərində axtarıb. O, Qallanın nağılı saxtalaşdırdığından şübhələnirdi. "Saxtalaşdırmaq" sözü mənə ədalətsiz və qəddar təsiri bağışlayır. Qallanın da gecə nağılıları kimi nağıl quraşdırmaq hüququ vardı. Onun bu qədər nağılı tərcümə edərkən özünün də nağıl yaratmaq istəyini və bu istəyi həyata keçirdiyini ehtimal edə bilərdikmi?

Hekayə Qallanın nağılı ilə yekunlaşmışdır. De Kuinsi (Tomas de Kuinsi - 1785-1859. İngilis yazıçısı - X.N.) öz tərcüməyi-halında yazır ki, onun üçün "Min bir gecə"də bir nağıl digərlərindən daha üstündür, bu da Ələddi-

lində nəşr edilmiş kitabı misal göstərə bilərik. Bütün bu kitablar fərqlidir, çünki "Min bir gecə" şəxslənir və yenidən doğulur. Möhtəşəm Stivenonun möhtəşəm "Yeni min bir gecə"sində libasını dəyişərək vəzirin müşayiəti ilə şəhəri gözədən keçirən və müxtəlif macəralarla rastlaşan şahzadə mövzusu yenidən yaranır. Bohemiyadan olan Florizel adlı şahzadə və onun Londonda birlikdə səyahət etdiyi yol yoldaşı polkovnik Ceraldini Stivenonun tapıntısıdır. Amma bu, həqiqi London deyil, çünki o, Bağdada bənzəyir, amma həqiqi Bağdada deyil, "Min bir gecə"dən tanıdığımız Bağdada.

Əsərləri bizi xoşbəxt edən daha bir müəllif var, bu, Stivenonun varisi Çesterstondur. Əgər Çesterstons Stivenonu oxumasaydı, Braun atanın və Cümə axşamı adlanan şəxsin macərəsinin baş verdiyi fantastik London mövcud olmazdı. Stivenon isə "Min bir gecə"ni oxumasaydı, "Yeni min bir gecə"ni yazmazdı. Bu kitab o qədər nəhəngdir ki, onu oxumağa ehtiyac yoxdur, o, bizim hafizəmizə həkk olunub və bugünkü dünyanın bir hissəsi kimi peyda olur.

Rus dilindən tərcümə edən:
Xatirə NURGÜL